

Rekonstrukce konceptu konfliktních linií ve vztahové perspektivě*

MARTIN KOUBEK**

Abstract: Reconstruction of the Cleavage Concept in Relational Perspective

The aim of this article is to offer a reformulation of particular elements of the cleavage concept, which can be fruitfully applied to the refection of certain contemporary social and political processes. In the following sections I argue that (1) by focusing on social ties and relations this reformulation of Rokkan's ontological assumptions has greater potential to relect processes as: the intersection of social circles; the attraction of political actors which can be taken as nodes in the contemporary social structure and can accumulate and aggregate individuals with different socio-structural backgrounds; or the electorate re-alignment/de-alignment processes. (2) With understanding democratization as a positive discourse extension and „not as a product but a special condition of public politics“, the next aim of the article is to also discuss the role of extra-institutional political participation and selected non-state actors in contemporary decision-making process.

Keywords: cleavage concept, de-alignment, intersecting circles, new social movements, political participation, Rokkan, collective identity, structuralism

„Konflikt a spor může vyrůstat z velké pestrosti vztahů v sociální struktuře, ale pouze málo z nich má sklon polarizovat politický proces v každém daném systému.“ (Lipset a Rokkan 1967: 6) „Rozdíl mezi strukturami konfliktních linií a stranickými systémy není jednoduše analytický, v analogii k distinkci mezi ‚latentními‘ a ‚manifestovanými‘ konflikty. (...) Je to transformace, která zajímá Rokkana nejvíce, třebaže ji neanalyzuje primárně jako proces, ale jako korespondenci strukturálních charakteristik vázanou modelem aliancí a opozičních formací.“ (Flora 1999: 34)

1. Úvod a struktura práce

Dilema, zda interpretace sociálního světa leží spíše v analýze zaměřené na interakce, vztahy a jejich dynamiku nebo zda klíčem k porozumění je orientace na osoby, entity, obsahy či

* Tento text byl zpracován v rámci výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407).

** Autor je doktorandem Katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: mkoubek@fss.muni.cz. Poděkování za trpělivost a cenné rady při sestavování tohoto textu patří Lubomíru Kopečkovi, Maxmiliánu Strmiskovi a Pavlu Dufkovi.

substance, které se v něm vyskytují, je jednou ze stále aktuálních otázek sociálních věd. Např. Mustafa Emirbayer soudí, že klíčovým sporem, se kterým je třeba se dnes konfrontovat, není dualismus „struktury versus jednání“, „jedince versus společnosti“ nebo „materialismu versus idealismu“, ale volba mezi substanciálním a vztahovým pojetím sociálního světa (Emirbayer 1997: 282). Prvky této substanciální, esencialistické tradice lze podle něj identifikovat u Aristotela, objevuje se v teologii Tomáše Akvinského, v moderní filosofii ji lze identifikovat např. u Locka, Kanta, projevuje se např. u metodologického individualismu atd. Na druhé straně ji můžeme spatřit ale i u přístupů, které se sice zaměřují na procesy mezi aktéry, ti ale jednají a jsou v předem daném funkcionálním vztahu a interakci zůstávají nepoznamenání (Emirbayer 1997: 283–284). Vztahová perspektiva pak oproti tomu „odmítá představu, že lze předpokládat oddělené, předem dané jednotky, jako je jedinec či společnost, které slouží za stěžejní počáteční bod sociologické analýzy“ (Emirbayer 1997: 287). Jednotlivé entity pak nemohou být odděleny od kontextu, v němž se pohybují a na nějž reagují. Jinými slovy, vztahová perspektiva odmítá předpoklad, že jakákoliv snaha o vysvětlení lidského jednání nebo sociálních procesů může být pojata z hlediska kategorických vlastností aktérů, ať již individuálních, či kolektivních (Emirbayer 1994: 1414). V moderní společnosti navzájem se překrývající sociální sítě (blíže kapitola 4.3) pak tato teze vede také k odmítnutí možnosti jasně identifikovat univerzální predispozici vysvětlující lidské jednání.

Zaměříme-li se v tomto smyslu na práci Steina Rokkana, Charles Tilly konstatuje, že „Rokkan nikdy zcela neunikl ambivalenci mezi zaměřením na jedince a/nebo na jejich vztahy...“ Na jedné straně „převzal koncept hlubokého individualismu od svých spolupracovníků a spolu-výzkumníků, kteří představili svět složený z nezávislých individualit, kdy každá z nich má hypoteticky odlišnou, koherentní mentalitu, která vysvětluje jeho či její individuální chování“ (Tilly 2002: 45). Na druhé straně ale ani nelze Rokkanovu práci považovat celou za esenciálně individualistickou.¹ Rokkan navíc v průběhu času přikročil k jisté korekci svých konceptů, kdy zejména ty první považoval za příliš „atomizující“ (v *La Journée d'Etudes de Association Française de Science Politique 1976* – převzato z Tilly 2002: 236). Také posmrtná a patrně nejobsáhlejší kompilace a komentář Rokkanových textů Petera Flory (1999: 1–91) blížeji nerozpracovává dichotomii mezi individualistickou a vztahovou perspektivou *cleavages*.² Spíše naopak.

V kontextu citací v úvodu příspěvku se tak stále můžeme ptát: jak se tvoří ony „fundamentální opozice uvnitř populace“? Jsou, jak naznačuje Florův výklad, imanentně přítomné ve společnosti a následně se jen manifestují do (politických) struktur? A znamená to tedy, že antagonismy a konflikty v sociální struktuře předurčují opozici v daném systému politických stran?³ Např. „být v opozici“ vůči někomu/něčemu totiž zahrnuje také aktérovo vědomí konfliktu a možný požadavek na jeho změnu. Značí znalost vlastní pozice v rámci vztahů ve společnosti a případný požadavek na její emancipaci. Jak tedy dochází k této verbalizaci zájmů ve společnosti, k transformaci sociální struktury na kolektivní formy identit, na jejichž základě se formují další zájmy a požadavky směrem k (politickému) systému?

Tyto zdánlivě jemné či sémantické problémy a otázky, jež mohou obsahovat Rokkanovy (a Lipsetovy, Urwinovy, Florovy) texty, otevírají jistý prostor pro modifikaci či odlišnou, vztahovou interpretaci jednotlivých složek konfliktních linií a především vztahu mezi nimi.⁴ Např. kolektivní identitu, „meso-strukturální“ prvek konfliktní linie (podrobněji viz kapitola 4.2), lze chápat jako vztahový fenomén (Tilly 2001, 2002, Diani 2000, Diani a McAdam 2000),

kteřý je svou povahou výsledkem relací, interakcí a sociálních transakcí mezi jedinci, nikoliv jen předmětem individuálního uvědomění či vědomí. Identita tedy není přítomna imanentně v lidské bytosti samotné, nýbrž vyrůstá z jejich vzájemných vazeb a jednání. Vztahová perspektiva jednotlivých elementů konfliktní linie skýtá potenciál pro reflexi některých současných (politických) procesů a jejich relace k tzv. *cleavage politics* (pro obecnou definici viz Knutsen a Scarbrough 1998: 494–495, podrobněji viz kapitola 4.1). Umožňuje také zahrnout další argumenty práce týkající se charakteru překrývajících se (*intersecting*)⁵ vazeb v moderní společnosti, které se svou strukturou liší od soustředných vazeb ve společnosti tradiční (Diani 2000, Simmel 1964, podrobněji viz kapitoly 4.1 a 4.3) a jež mohou mít vliv na podobu politické participace a vstupu do politického procesu. Tento pohled také reaguje na některé snahy o doplnění či modifikaci konfliktních linií od konce 60. let minulého století (zde zejména Inglehart 1971, 1990, 1997, Flanagan a Inglehart 1987, Dalton 1984, Knutsen a Scarbrough 1998 atd.). Zároveň se tato perspektiva liší od interpretace Petera Flory, který tvrdí,⁶ že Rokkan neanalyzuje strukturaci sociálních dispozic společnosti do stranických systémů jako *proces*, nýbrž zpětně jako *korespondenci*. A zatímco korespondence předpokládá spíše vzájemnou shodu dvou a více zpětně identifikovatelných složek již *zformovaných* jevů (pozic aktérů), pokusím se nabídnout hypotézu, která se zaměří na relaci, vztah a vazbu. Kromě explanace minulých sociálních procesů (formování konfliktních linií) by nám mohla v relaci s povahou okolního diskursu či politického kontextu (Anderson a Heath 2003, Steinberg 2002) umožnit identifikovat mechanismy konstituce současných společenských procesů.

Článek bude rozdělen do několika sekcí. Nejdříve představím na nezbytně nutném prostoru koncepci formování cleavages a ontologické předpoklady, které ji provázejí (kapitola 2). Jelikož operacionalizace konceptu konfliktních linií nebyla ústředním tématem Rokkanových prací a nebylo jí věnováno příliš prostoru, zahrnu do textu i diskusi nad teoretickými příspěvky, které se snaží různými způsoby ukázat na možnou vypovídací hodnotu Rokkanových textů v současných podmínkách (např. Gallagher, Laver a Mair 2001, Knutsen a Scarbrough 1998, Stubager 2003 atd. – kapitola 3). Budou také představeny vybrané texty, které se přímo či nepřímo věnují možné konstituci nových konfliktních linií (postmateriální vs. materiální, liberální vs. autoritativní atd.) či proměně stávajících. Se zřetelem jejich relevance pro další části práce se pokusím ukázat, že některé sociální, kulturní a technologické změny za posledních třicet let mohly ztížit proces identifikace v rámci těchto širších společenských struktur či změnit výběr mobilizačních agentur. Chápaje demokratizaci spíše jako pozitivní rozšíření diskursu a nikoliv jako „produkt, ale specifickou podmínku veřejné politiky“ (Tilly 2001: 33), mým cílem bude také zaměřit se na roli nestátních aktérů a extra-institucionální politické participace v současných politických procesech.

Další tři kapitoly (kapitola 4.1 až 4.3) se budou věnovat jednotlivým prvkům konfliktních linií: socio-strukturálnímu, normativně/identitárnímu a organizačnímu. Jejich reformulace bude sledovat vztahovou perspektivu a všimát si překrývajících se (*intersecting*) vazeb ve společnosti (Simmel 1964). Takto pojatá definice by mohla být vhodnějším analytickým nástrojem v případě, že není možné uspokojivě charakterizovat celou strukturu aktérů zapojených do daného konfliktu (ani jejich přesné „pozice“), je však možné definovat na základě některých skutečností konflikt samotný či jeho krystalizaci nebo potenciál eskalace. Verbalizace a manifestace zájmů pro hodnocení současných sociálních procesů a krystalizace cleavages se tak posouvá od zaměření na aktéra-individua k zaměření na relace mezi nimi.

Je třeba zmínit, že původní koncept Steina Rokkana a S. M. Lipseta tak nebude doslovně a automaticky aplikován na prostředí, jež prošlo během posledních let mnohými změnami. Spíše jde o snahu zachytit strukturu, argumentaci a předpoklady jednotlivých textů zabývajících se tímto tématem. Záměrem je tedy nabídnout a nastínit teoretickou hypotézu, která by reflektovala a zároveň otvírala některé problémy, jež se mohou pojit s užitím koncepce konfliktních linií jak v podání Rokkana samotného, tak autorů, kteří na něj různým způsobem v tomto směru navazovali. Prostor, který nabízí tato práce, ale bohužel neumožňuje s teoretickou hypotézou uvést i empirickou studii, která by byla praktickou aplikací předpokladů použitých v tomto textu. Jednotlivé teze tak budou pouze ilustrovány na výstupech jiných autorů. Doufám však, že toto řešení bude dostačující k teoretickému náhledu na reformulaci konfliktních linií. Nejdříve však představím koncept samotný.

2. Základní koncept

Konfliktní linie, jež mají svou funkcionální a teritoriální dimenzi, jsou dle Rokkana produktem dočasného strukturování či de-strukturování štěpení ve společnosti a periodického zamrznutí (*freezing*) či naopak rozmrznutí (*unfreezing*) temporálních konfigurací politických systémů (Flora 1999: 7). Jsou tedy fundamentálními opozicemi uvnitř populace určitého území, které vycházejí z multiplicity konfliktů zakořeněných v sociální struktuře. Tyto konflikty či spory se vytvářejí díky velké různorodosti vztahů ve struktuře společnosti, ale jen několik málo z nich se manifestuje v konfliktních liniích polarizujících stranicko-politický systém na daném území. Hierarchie konfliktních linií se liší území od území a jejich specifické kombinace a variace Rokkan nazývá *strukturami konfliktních linií* (Flora 1999: 7). K postupné etablace konfliktních linií docházelo v určitých historických klíčových bodech, tzv. kritických zlomech (*critical junctures*), které byly přechodem, prahem pro institucionální změnu a štěpení jednotlivých konfliktních linií (Rokkan 1999: 303–319, pro přehled a bližší rozbor např. Hloušek a Kopeček 2004: 1–54 a další). Rokkan za kritické zlomy, které se v určitých momentech shodují s procesem historické konstituce konfliktních linií, považuje:

1. Reformaci a protireformaci (16.–17. st.): klíčovým problémem je zde konsolidace teritoriálního státu, štěpení se odehrává mezi jednotlivými podřízenými etnickými/jazykovými skupinami a dominantním centrem. Vytvářejí se tak konfliktní linie centrum vs. periferie, kdy tyto jednotlivé skupiny odmítají morální či náboženskou centrální kulturu.
2. Národní revoluci (od 1789): problémem je kontrola prostředků standardizace teritoria, především masového vzdělávání, vzniká cleavage sekulární stát vs. církev.
3. Průmyslovou revoluci (od 1850): klíčovou spornou otázkou je v primární sféře ekonomiky protekcionismus/ochranářství proti modernizaci (v otázce celních tarifů). V sekundární sféře je pak problémem rozpor mezi svobodou podnikání a státní kontrolou, podobně jako mezi právy vlastníků/zaměstnavatelů a právy pracovníků/zaměstnanců. Na teritoriální dimenzi se tak díky štěpení mezi zemědělstvím (primární sférou) a průmyslem (sekundární sférou) vytvářejí konfliktní linie vesnice vs. město a na funkcionální linie vlastníci vs. pracující.
4. Mezinárodní revoluci (od 1917): problémem je integrace podřízených společenských vrstev do národního společenství. Výslednou konfliktní linií je komunismus vs. socia-

lismus (internacionální vs. národní dimenze) a dále pacifismus/neutralita vs. závazek národu/větší alianci.

(pro tabulky viz Rokkan 1999: 305 nebo Hloušek a Kopeček 2004: 39)

Dvacátá léta minulého století tak byla potom tzv. strukturačním bodem, kdy došlo dle Lipseta a Rokkana k „zamrznutí“ velké části evropských politických systémů v souvislosti s rozšířením všeobecného volebního práva. To zmíněné autory vedlo k závěru, že „stranické systémy pozdních šedesátých let reflektují s malými, ale výraznými výjimkami strukturu cleavages z let dvacátých“ (Lipset a Rokkan 1967: 50). Události na konci šedesátých let však posunuly do popředí zájmu tezi o „rozmrznutí“ ustálených politických spojení a stranických systémů (ve smyslu štěpení linií konfliktů). Tato „revolta mládeže“ a „odmítnutí starých alternativ, politiky stranické reprezentace našlo nejvíce působivé vyjádření v boji za občanská práva a studentském protestním hnutí ve Spojených státech, ale rozčarování nad etablovanými politickými stranami bylo podobně rozšířeným fenoménem i v kontinentální Evropě“ (Lipset a Rokkan 1967: 54). Dále však konstatují, že „pravděpodobnost spojení takového odporu do hnutí, jež je natolik rozsáhlé, aby se na jeho základě zformovaly nové politické strany, je obecně nízká, nicméně proces socializace a rekrutace jedinců na základě ‚tradičních‘ konfliktních linií bude jasně ovlivněn“ (Lipset a Rokkan 1967: 54–55). Např. rozvoj „stran zelených“ v Evropě ale vypovídá s odstupem času o jiném vývoji.

3. Nové konfliktní linie?

Možné oslabení tradičních voličských vazeb akcelerovalo v politické vědě či v politické sociologii debatu, v níž se v této souvislosti objevuje stále více otázek. Diskuse byla také posílena stále větší intenzitou aktivit nových sociálních hnutí (viz níže) a pozorností, již poutalo narůstající množství extra-institucionálních projevů politické participace (Dalton a Kuechler 1990). Počáteční kritika Rokkanových prací poukazovala např. 1) na příliš úzce vymezené pole aktérů, jež konstituují rozvoj a etablování systémů masových politických stran; 2) na chápání struktury politických stran jako statické a stabilně reprezentující či zahrnující požadavky jednotlivých zájmových skupin; 3) na teoreticko-metodologické pojetí západního teritoriálního systému v 70. letech jako neproblematického, ačkoliv stále bylo možno empiricky registrovat různé proměny jeho hranic (Alford a Friedland 1974: 307–308). Další otázky směřovaly k roli a významu informačních technologií a postindustriální době obecně (Bell 1999, později v souvislosti s nástupem internetu a nových informačních technologií např. Norris 2001, 2002, Chadwick 2006). Patrně jedním z nejznámějších přístupů analyzujících možnou proměnu stávajících (či spíše vytvoření nových) konfliktních linií je Inglehartova koncepce *post-materiálních hodnot*. Ta vychází z několika premis:⁷

- a) jedinci přikládají nejvyšší důležitost potřebám a hodnotám, které jsou nedostatečně nebo teprve krátkou dobu uspokojovány (*scarcity hypothesis* – hypotéza vzácnosti).⁸ Tento princip mezního užitku tak předpokládá, že jedinci obrátí svou pozornost na nové zájmy ve chvíli, kdy původní budou dostatečně uspokojeny;
- b) základní hodnoty jedinců reflektují podmínky, jež převažovaly během jejich dospívání. Inglehart v tomto případě předpokládá signifikantní mezigenerační rozdíly v prioritách před- a poválečné generace (*socialization hypothesis* – socializační hypotéza).

Jinými slovy: postmaterialisté, již mají zabezpečené základní lidské potřeby (fyzické a materiální), kladou důraz na „osobní sebevyjádření a individuální kvalitu života, s čímž jsou spojeny požadavky širší politické participace a jejich nových forem, jako jsou třeba nekonvenční formy politického protestu“ (Hloušek a Kopeček 2004: 42). Vzniká tak štěpení, jež není založeno na socioekonomických faktorech, nýbrž na hodnotové orientaci aktérů. Příkladem této cleavage mohou být projevy tzv. nových sociálních hnutí (NSH – blíže viz kapitola 4.3).⁹ Flanagan (1987: 1303–1319) navazuje na Inglehartovu štěpící linii mezi materialisty a postmaterialisty a nabízí její rozvinutí do další duality mezi novou levicí a pravicí. Inglehartova asociace postmaterialismu výhradně s novou levicí a libertariánstvím totiž zprvu nemohla postihnout případy, kdy část společnosti zdůrazňovala hodnoty, které se sotva daly charakterizovat jako typické materialistické (podpora tradiční morálky a náboženských hodnot, protesty vůči imigrantům a multikulturalismu, požadavky na zákaz potratů, vystupování proti ženskému hnutí atd.) a zároveň nemohly být považovány za libertariánské.¹⁰ Hodnotovou konfliktní linii (*value cleavage*) tak bylo potřeba posunout k dvojdimenzionálnímu štěpení (viz Schéma 1 a 2).

Schéma 1:
Inglehartovo schéma konfliktní linie

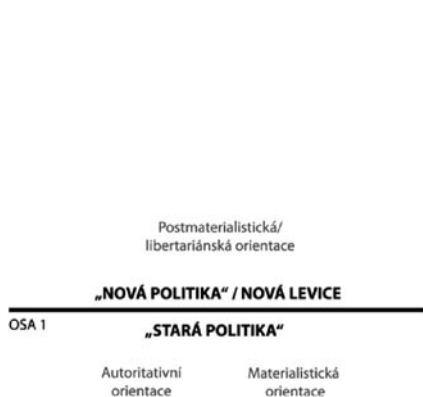
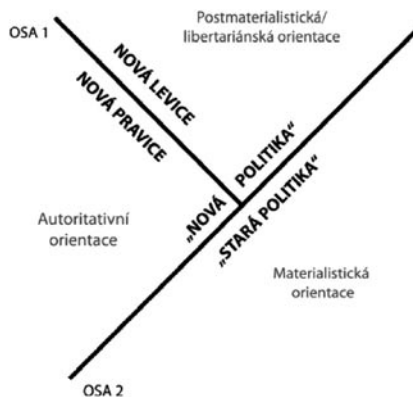


Schéma 2:
Flanaganovo schéma konfliktní linie



Zdroj: Inglehart a Flanagan 1987: 1304

Linii mezi autoritativní a libertariánskou hodnotovou orientací můžeme najít v různých podobách i u dalších autorů, mezi nimiž lze zmínit např. Kriesiho (1997), který identifikuje v relaci ke konfliktním liniím silný antagonismus mezi dvěma segmenty nové střední třídy – manažery (pravice/autoritativní) a sociokulturními profesionály (levice/libertariánský), nebo Herberta Kitschelta (1999, 2004). Ten v příspěvku *Diversification and Reconfiguration of Party Systems in Postindustrial Democracies* (2004) klade důraz také na temporální dimenzi distribuce politických preferencí u jednotlivých stranických rodin. Ty rotují na dvojdimenzionální ose vydělené horizontálně redistributivní politickou alokací příjmů (1) a alokací příjmů

v souladu s vlivem trhu (2) a na druhé straně vertikální osou libertariánské (3) a autoritativní (4) sociokulturní pozice (blíže Kitschelt 2004: 7).

Část teoretiků naopak předpokládá, že sekularizace, individualizace, urbanizace, industrializace a v neposlední řadě i rozvoj sdělovacích prostředků a informačních technologií podnítily spíše rozvoj procesu *kognitivní mobilizace* (Dalton 1984, 1989), kdy „občané dosáhli úrovně politických zdrojů a dovedností, jež jsou nezbytné pro vlastní úspěch v politickém procesu. Namísto závislosti na elitách a referenčních skupinách (externí mobilizaci) si nyní občané spíše vědí rady s komplexitou politiky a jsou schopni dělat svá vlastní rozhodnutí“ (Dalton 1998: 18), a „s tímto trendem přicházejí změny v organizaci a interakcích – komunální formy organizace byly nahrazeny dobrovolnými asociacemi, které se staly svou strukturou méně institucionalizované a více spontánní“ (Dalton, Flanagan a Beck 1984: 6). Tento proces kognitivní mobilizace předpokládá možnou změnu vedoucí od mas závislých na elitách politických stran k přímé participaci občanů schopných vyjádřit a specifikovat konkrétní zájmy. Tito občané jsou ale na druhou stranu více kritičtí a obtížně se identifikují s obecným programem politických stran. Oproti ingelhartovské tradici, která poukazuje na možnou konstituci *nových cleavages*, tak Daltonova teze kognitivní mobilizace ukazuje pouze na *oslabení stávajících* spojení a konfliktních linií.

Pro tento text jsou také důležité diskuse, které proběhly u jednotlivých prvků tvořících konfliktní linie (blíže viz následující kapitola).¹¹ Příkladem může být koncept *kolektivní identity*, který doznal na přelomu tisíciletí několika reforem. Proces globalizace přinesl dle některých autorů i proměnu repertoáru politického, sociálního či kulturního aktivismu (Bennett 2005). S přibývajícím různorodostí konfliktů a skupin, jež je verbalizovaly, se analýza procesu jednání a identity v rámci současných společenských/politických procesů „musela proměnit z analýzy ‚solidarity‘ na analýzu ‚fluidarity‘ jedince a z ‚kolektivní identity‘ na ‚vlastní veřejnou zkušenost‘ jednotlivce“ (McDonald 2002: 109). Della Porta (2005) v tomto smyslu konstatuje mnohonásobné členství a flexibilní identity, stejně jako vzájemné překrývání hodnot, diverzitu, mnohočetnou identifikaci aktérů v politickém procesu.¹²

Další otázky spojené s aplikací Rokkanova konceptu a možností konstituce nových štepících linií se objevily např. v souvislosti s procesem evropské integrace (Schmitter 2004) nebo s vzájemnou závislostí teritoriálních jednotek a transnacionálním či internacionálním vlivem na politický proces v dané lokalitě (Tilly 1992) atd. Zájem budí (a budila) i možnost aplikace a výpovědní hodnota konceptu konfliktních linií v jiných geografických lokalitách než jen v západní Evropě. Prostředí Latinské Ameriky, postkomunistické Evropy, Afriky a Asie vyvolávalo otázku relevance Rokkanova konceptu v méně etablovaných regionech (blíže Deegan-Krause 2006: 542–550). Obtíže působila také samotná metodologie konstituce konfliktních linií, jež byla částečně chápána jako lineární proces vedoucí od identifikace v sociální struktuře k verbalizaci na organizační a normativní úrovni, kde za finální manifestaci je považována politická strana *per se* (Flora 1999; Knutsen a Scarbrough 1998; Gallagher, Laver a Mair 2001). Významné místo zabrala také další témata, která budu dále analyzovat v následujících částech této práce a která jsou spojená s identitární a organizační rovinou Rokkanových textů.

4. Vnitřní organizace konfliktních linií

Samotný koncept cleavages nebyl ústředním tématem Rokkanových prací a nebyla mu také věnována zvýšená pozornost ani po obsahové stránce jeho definice (Flora 1999: 34). I proto lze v navazující literatuře najít odlišné operacionalizace a definice konceptu konfliktních linií. Jejich společným prvkem je však diferenciací tří – socio-strukturální (makro), hodnotové/normativní (meso) a organizační (mikro) – rovin konceptu konfliktní linie. V tomto smyslu Rae a Taylor (1970) identifikují tři fundamentální typy konfliktů: 1) askriptivní štěpení, týkající se rozdílů v socio-strukturálních charakteristikách, jako je rasa nebo kasta, 2) štěpení na základě postoje či názoru, ideologie, preference atd., 3) behaviorální štěpení na základě jednání, jímž může být např. účast ve volbách či členství v organizaci. Následně Bartolini a Mair (1990: 215, převzato z Krause 2004: 256) definují konfliktní linii jako spojení všech těchto tří prvků dohromady. „Koncept konfliktní linie pak zahrnuje tři komponenty: *empirický* element, který definuje empirický ukazatel konceptu a který může být analyzován socio-strukturálně, *normativní* element, který obsahuje souhrn hodnot a přesvědčení poskytující smysl pro identitu a roli empirickému prvku a který tak reflektuje sebeuvědomění sociální skupiny, a *organizační* element, jenž je souhrnem individuálních interakcí, institucí a organizací, jako jsou politické strany, jež vznikají jako částečný výstup konfliktní linie“ (Bartolini a Mair 1990: 215, převzato z Krause 2004: 256). Podobnou koncepcí prvků, z nichž se skládá konfliktní linie, nabízejí např. Knutsen a Scarbrough (1998: 494): za *prvé*, konfliktní linie se sestává z relativně trvalého sociálního rozdělení, které vyrůstá z objektivně identifikovatelných skupin ve společnosti na základě třídy, náboženství, ekonomického postavení či kulturních zájmů nebo čehokoliv; za *druhé*, konfliktní linie zahrnuje soubor hodnot, který sdílejí členové dané skupiny; a za *třetí*, konfliktní linie je institucionalizovaná v nějaké organizační formě – nejčastěji v politické straně, ale také v církvi, odborech či dalších přidružených organizacích.

Krause (2004: 256–257) v návaznosti na toto trojdimenzionální dělení konstatuje, že jestliže některá z těchto tří složek absentuje, nesetkáváme se s *cleavage politics*, ale s něčím *jiným* (stejně tak podstatné změny v některé z rovin cleavage mohou signifikantně ovlivnit její výslednou podobu či přímo existenci). Ve vztahu k formování politických systémů ve východní Evropě navrhuje koncept tzv. zlomů, jež jsou jen částečnými konfliktními liniemi, a absentuje u nich jeden ze tří popsaných elementů. Vytvářejí se tak zlomy rozdělené na základě Raeovy a Taylorovy diferenciací (askriptivně-postojová, postojovo-behaviorální – a jak Krause dodává v souladu s předpoklady textu – nejméně obvyklá askriptivně-behaviorální).

Gallagher, Laver a Mair (2001: 247) na základě tohoto trojdimenzionálního dělení konstatují, že intenzita a síla těchto cleavages, tedy fundamentálních konfliktů v sociální struktuře společnosti, jež mohou být při dosažení kritických zlomů manifestované na organizační/behaviorální a normativní (na identitě založené) rovině, může být závislá:

- 1) na změnách v sociální struktuře – jako například na „rozmělnění“ hranic mezi jednotlivými sociálními třídami, na změnách způsobených sekularizací nebo např. na změnách v náboženské příslušnosti atd.;
- 2) na změnách v kolektivní identitě a jednání aktérů, kdy jedinec ztrácí vědomí kolektivní identity k své tradiční referenční skupině, např. dělník k pracující třídě a dělnictvu atd.;

3) na změnách v organizační, stejně jako ideologické rovině (programatorice) jednání politických stran, čímž mohou opět být oslabeny konkrétní, specifické vazby k tradičním segmentům voličů, voličské základně.

Cílem následujících pasáží proto bude a) popsat jednotlivé elementy konfliktní linie, b) ukázat na společenské změny u všech tří komponent konfliktních linií a c) ve vztahové perspektivě následně reformulovat na teoretické rovině některé předpoklady, které jejich definici provázejí.

4.1 Socio-strukturální prvek konfliktní linie

Konfliktní linie na této úrovni má zahrnovat „sociální rozdělení, které odděluje jednotlivce, již mohou být navzájem od sebe odlišeni na základě socio-strukturálních charakteristik, jako je víra, etnická příslušnost, třída, příjem, pracovní zařazení/povolání“ (Gallagher, Laver a Mair 2001: 235). Takto konfliktní linie odděluje, dle výše uvedených autorů, latentně katolíky od protestantů, zaměstnance od zaměstnavatelů, jednotlivá etnika nebo jazykové regiony atd. Přesto i tato obecná definice přináší v některých případech problémy. Stubager (2003: 8–9) např. konstatuje malou (ne-li nulovou) vypovídající hodnotu definice socio-strukturálního komponentu u Knutsena a Scarbrougha (1998), pakliže o ní tyto autoři hovoří jako o „relativně trvalém sociálním rozdělení, které vyrůstá z objektivně identifikovatelných skupin ve společnosti na základě třídy, náboženství, ekonomického postavení či kulturních zájmů nebo *čehokoliv*“ (Knutsen a Scarbrough 1998: 494). Takto představená rovina podle něj neobsahuje žádný vydělující či diskriminační element, jestliže její definiční kritérium je *cokoliv*, a není tedy zpřesňujícím faktorem pro konstituci konfliktní linie. Na druhou stranu, Knutsen a Scarbrough dodávají, že těžiště jejich definice nespočívá v identifikaci *několika* sociálních skupin a dělení, ale právě ve vztahu ke konstituci kolektivní identity dané skupiny aktérů s kolektivním zájmem. Zpřesněním tedy není, podobně jako u Bartoliho a Maira (1990: 216), stanovení fiktivních diskriminačních podmínek *v rámci jedné* ze strukturačních rovin konfliktní linie, na což se zaměřuje Stubagerova kritika, ale vzájemná vazba *mezi nimi*. *Cleavage politics* je potom takový typ politického jednání, kdy jsou vzájemně propojeny tři faktory – socio-strukturální (1), identitární/normativní (2) a institucionální/organizační (3). U *cleavage voting* je tedy důležitá vazba ve smyslu sociální stratifikace a/i kolektivní identity daného segmentu voličů (1-2-3). Pozitivem této Knutsenovy a Scarbroughovy definice je tedy specifikace a distinkce od jiných možností geneze volebního jednání.

Otázkou ale zůstává při formulaci této samotné části konfliktní linie zařazení hodnotového (*value*) štěpení ve společnosti, jež konstatuje např. zmíněný Ronald Inglehart (1990 a 1997) ad. V takovém případě by zde relevantní charakteristikou byla i postmateriální orientace jedinců nebo např. linie mezi jejich libertariánským (liberálním) a autoritářským zaměřením (Kitschelt 2004). Jenže nejen ona povaha sociálního prostředí, jakéhosi podhoubí, v němž se vzájemně diferencují jednotliví aktéři, by pak podobně mohla (v případě akceptace postmateriálního štěpení) obsahovat např. i Lijphartem navržená nová dělicí linie podpory režimu nebo rozporu v zahraniční politice nebo linie v otázkách evropské integrace (Hloušek a Kopeček 2004: 46) atd. Dále bychom museli vzít do úvahy například také možnou proměnu sociální stratifikace v před-industriální, industriální a post-industriální společnosti (Bell 1999), stejně jako možný posun konfliktů od materiálních k symbolickým statkům (Melucci 1989, 1996).

Navíc debata o možných nových štěpeních socio-strukturálního charakteru také mimo jiné poukázala na stále se zvyšující křížení těchto rozdělení či na stále více se rozmazávající hranice možnosti identifikace skupin, jež by definovaly danou konfliktní linii.

V čem ale může být pokus o reformulaci makro-strukturálního prvku konfliktních linií přínosný? Politické konfliktní linie lze totiž interpretovat jako specifický typ *soustředných* (*koncentrických*) vazeb jedinců a společenských skupin (Diani 2000). Tyto soustředné „vzory skupinové příslušnosti jsou specifické v pojetí jedince jako člena dané skupiny spíše než jako individuality a tato příslušnost ho inkorporuje do skupin dalších“ (Simmel 1964: 139). Vazby, které byly typické spíše pro tradiční společnost, tak „nepřidělují jedinci žádnou specifickou pozici v rámci společenské (politické) participace, jelikož participace v nejmenších skupinách vždy implikuje participaci ve skupinách širších, rozsáhlejších“ (Simmel 1964: 147). Podobné vazby symbolizuje dle Rokkana konfliktní linie (např. Rokkan 1970: 563–570). Sepětí vytvářející se mezi socio-strukturálním zázemím a politickou stranou posiluje spojení se svým vlastním sociálním *milieu* a vytváří bariéru k jeho okolí, vnějšku. Snaží se tak vytvořit „velmi segmentovaný (*verzuild*) systém se silnou krystalizací (stranické) příslušnosti, kde většina participantů je vystavena sdělení a přesvědčujícím snahám se stejným zaměřením 24 hodin denně, 7 dní v týdnu“ (Rokkan 1970: 105).¹³ Kontrastem je tzv. *onzuild* systém, kde se vyskytuje množství navzájem se křížících vazeb, a mnohonásobné členství, které zabraňuje silnější krystalizaci skupinové příslušnosti. Jinými slovy: konfliktní linie, jak ji nastiňuje Rokkan (1970: 563, 1999: 265–266) je typem soustředné vazby, kterou „v posledních stádiích formální demokratizace“ (Rokkan 1999: 265–266) charakterizuje tvorba specifických linek mezi organizacemi v elektorátním a korporativním kanálu reprezentace a jejich vzájemné propojování. Tak dochází k stále jasnější segmentaci „členské základny“, a např. dle Bartoliniho a Maira jsou tak tyto konfliktní linie „*formou uzavření sociálních vztahů*“ (Bartolini a Mair 1990: 216, převzato ze Stubager 2003).

Snažíme-li se vytvořit v sociální struktuře množinu takových skupin, z nichž se utváří tyto soustředné vazby, budeme se potýkat (nejen) v socio-strukturální rovině konfliktní linie s řadou problémů. Proces individualizace a sekularizace, na němž je (mezi jinými) postaven předpoklad hodnotové konfliktní linie (blíže kapitola 3), je dějem, kdy se těžiště vazeb ve společnosti přesouvá od „jedné dominantní příslušnosti v klíčové skupině, která determinuje vše ostatní a činí velmi obtížné uplatnit na tomto poli svobodu volby“ (Diani 2000: 7) k volní aktivitě individualit. Svým charakterem se tedy odlišuje od soustředné povahy cleavage, jak ji ukazuje Rokkan (1970). Předpoklad povahy socio-strukturální báze konfliktní linie jako množiny determinujících soustředných štěpení (příkladem může být příslušnost k danému etniku či náboženství) se tak inkorporací „inglehartovské“ konfliktní linie stává heterogenním a velmi špatně definovatelným či identifikovatelným. To se sekundárně projevuje na komentářích některých autorů, kteří zkoumají tento problém a označují tuto hodnotovou cleavage jako „novou“ a „přetínající“ původní konfliktní linie (Hloušek a Kopeček 2004: 44). Pokud bychom chtěli tuto hodnotovou linii zahrnout mezi ostatní štěpení formující segmenty voličů, museli bychom zároveň i modifikovat operacionalizaci samotné konfliktní linie, neboť s uvedením jednoho bez druhého se dostáváme do těžkostí, které přináší velká obtížnost identifikace elementů právě na socio-strukturální rovině.

Pohled zaměřený primárně na makro-strukturální vazby a relace situované v daných sociálních polích nabízí jinou perspektivu. vzdaluje se také předpokladu hypotetické množiny

sama sebe mechanicky určujících a determinujících podmínek. Můžeme-li si z části vypůjčit terminologii Pierra Bourdieua (1998, 1994),¹⁴ tento makro-strukturální komponent představuje *vztahový sociální prostor* či prostor sociálních pozic jednotlivých aktérů. Je latentním předpokladem situačních dispozic politického jednání. „Činitelé a skupiny činitelů jsou definováni svou relativní pozicí v tomto prostoru. Tento prostor může být také popsán jako pole sil, tedy jako soubor objektivních mocenských vztahů předepsaných pro všechny ty, kteří do tohoto pole vstoupí. Vztahy jsou neredukovatelné na záměr jediného činitele nebo dokonce na přímé vzájemné působení mezi činiteli. Pozice v sociálním prostoru jsou stanoveny statisticky na základě principů diferenciací různých druhů moci nebo kapitálu¹⁵ (Dopita 2005: 46). Nejde tedy o to identifikovat určující, sám o sobě překládající a překládaný element, vysvětlující politické jednání na základě např. zmíněné příslušnosti k danému etniku či náboženství ve společnosti. V tomto prostoru se dále objevují jednotlivá překrývající se *sociální pole*,¹⁶ ve kterých jsou vzájemně aktéři situováni, a blízkost jejich pozic v těchto polích zvyšuje pravděpodobnost jejich kooperace v případě konstituce kolektivní identity v rámci dané skupiny požadavků v politickém systému. Ti jedinci, kteří jsou si svou „destinací“ vzájemně blízcí, budou díky vzájemné interakci a interakci s okolím spíše jednat ve společném zájmu než jedinci situovaní v protikladných pólech daného prostoru či dokonce ve zcela odlišných prostorech. Budou také vedeni k tomu, aby se hlásili jak jeden k druhému, tak k jednomu a témuž (politickému či jinému) projektu (Bourdieu 1998: 39). Aby ovšem tato hypotéza svou povahou reflektovala současnou společenskou strukturu, je třeba doplnit, že tyto vzájemné vazby v sociálních polích mají charakter vzájemně propojených *sítí*. Jednotliví aktéři v moderní společnosti nejsou příslušníci („hráči“) jen jednoho pole, ale díky stále narůstající mobilitě (či výměně informací a významů) mezi jednotlivými prostředními mají schopnost navazovat a mít vazby v několika polích. Ty se pak promítají nejen na organizační rovině vzájemného překrývání sociálních vazeb a příslušností ve společnosti.

V následujících pasážích se pokusím nabídnout hypotézu, jakým způsobem dochází ke konstituci (kolektivních) identit konstruujících potřeby, požadavky či zájmy. Pokusím se také zodpovědět otázky, jež se na tomto místě nabízejí v souvislosti s možným rozšířením mobility v post-industriální společnosti, což, jak předpokládám, může mít také vliv na profilaci (či na identifikaci) jednotlivých skupin v politickém procesu.

4.2 Normativně-identitární prvek konfliktní linie

Charakteristika tohoto prvku konfliktní linie na obecné rovině konstatuje, že jednotlivé skupiny (resp. jednotlivci v nich) si musí být ve společnosti vědomé jejich *kolektivní identity*¹⁷ a být ochotné jednat na její bázi (Gallagher, Laver a Mair 2001: 235). Co to ale znamená? Jak dochází k vědomí identity např. zaměstnance, dělníka atd., která se následně transformuje v kolektivní požadavky na politické rovině? Ze vztahové perspektivy toto nabytí dané identity „závisí na sociálních transakcích, (identity) jsou mnohonásobné, jako je multiplicitní fungování sociálních vztahů, a jsou výsledkem sociálně organizovaného vyjednávání a interpretace“ (Tilly 2002: 49). Navíc, jedince nelze chápat jako fixní nositele daného zájmu. Stále existuje vnitřní napětí a nekonzistence mezi různými identitami a skupinovým členstvím (Calhoun 1998: 27). „Identity jsou pak konstituovány v časově a prostorově proměnlivých ‚polích‘ osob, v kulturně konstruovaných příbězích skládajících se ze (změnitelného) řádu a pravidel,

(proměnlivých) praktik, svázaných (či nsvázaných) institucí a mnohočetných vazeb k rodině, státu či ekonomickým vztahům“ (Somers a Gibson 1998: 67). Ve vztahu k politickému jednání je tento prvek základem pro vstup do politického procesu a pro verbalizaci požadavků dané skupiny nebo kolektivu.¹⁸ Je to aktivní, dynamická část konfliktní linie, která stojí svou funkcí v jistém protikladu k latentně přítomným sociálním strukturám, opozicím, a problematizuje předpoklad jejich existence jako objektivních a vědomých, kdy svým pouhým „bytím“ automaticky konstruují a determinují politický cíl a zájem.

Na funkcionální rovině ji lze také chápat jako prvotní element *vztahů podřízenosti, nátlaku a dominance* ve společnosti (Laclau a Mouffe 1985). Vědomí diference samotného aktéra je tak prvním předpokladem k odhalování struktur dominance a vstupu do politické roviny. Pomocí těchto vztahů je možné také dále konkretizovat a rozlišit typy interakce aktérů s okolím, na jejichž základě se může (nebo nemusí) formovat/konstituovat konflikt, kolektivní identita či zájem. A opět, jak již bylo řečeno, tak nejde o předpoklad mechanického vztahu mezi imanentními společenskými strukturami a kolektivním jednáním v politickém procesu. Laclau a Mouffeová tento politický proces označují „jako diskursivní střet, pokus o hegemonizaci a fixaci určitých významů“ (Císař 2000: 100). Diskurs je pak „reálnou silou, která přispívá ke konstituci sociálních vztahů“ (Laclau a Mouffe 1985: 110), a politika „artikulace významů strukturujících sociální realitu a identitu sociálních aktérů. (...) Identita aktérů se v konfrontaci dále mění, nelze ji transcendentálně ukotvit: je artikulována v napětí diferencí a ekvivalencí (ve vztahu diskursivně konstituovaných odlišností a společných bodů). (...) Identita závisí na artikulaci subjektivních pozic v procesu dočasné fixace významů ‚my‘ vůči ‚oni‘“ (Císař 2000: 101).

Ve zmíněném *vztahu podřízenosti (a relation of subordination)* „aktér podléhá, je poroben, rozhodnutím jiných – zaměstnanec zaměstnavateli, v rámci některých modelů rodiny žena muži atd.“ (Laclau a Mouffe 1985: 153).¹⁹ Relace subordinace jsou tak aktérem uznané a vědomě nerozporované vztahy dominance, jejichž projevem jsou rituály, tradice, stereotypy, repetitivní akty jednání. Obsahují však potenciál, do té míry, do jaké je politické součástí kulturního a sociálního, aby se staly *vztahy nátlaku (the relations of oppression)*. Ty jsou chápány „jako ty vztahy subordinace, jež se transformovaly do míst antagonismů“ (Laclau a Mouffe 1985: 154). A nakonec, *vztahy dominance (the relations of domination)*, zde neméně relevantní, jsou takovými vztahy podřízenosti, „které jsou považovány za nelegitimní z perspektivy či úsudku sociálního aktéra, jehož nezahrnují a jenž je k nim ve vnější relaci, a které se jako důsledek mohou (nebo nemusí) krýt s *vztahy nátlaku* aktuálně existujícími v určité společenské formaci“ (Laclau a Mouffe 1985: 154). Transformace vztahů subordinace do vztahů antagonismu tak záleží na povaze a přítomnosti diskursivního „okolí“, které může narušit vztah subordinace. Jako příklad lze uvést emancipaci feministického hnutí. Do 17. století jednotlivé diskursy zobrazovaly ženy pouze jako subjekty v podřízené pozici a feminismus jako hnutí proti nerovnosti žen se nemohl rozvinout. Následný rozvoj „demokratického diskursu“ v 18. století, který operoval s pojmy jako *rovnost a svoboda*, se stal novým matrixem, skrze nějž bylo možno nahlédnout odlišným způsobem na některé existující sociální vztahy a vazby. Tento koncept radikálně demokratické teorie tak zde může sloužit jako metafora k Rokkanovým kritickým bodům (*critical junctures*) (Rokkan 1999: 304), při kterých, jak bylo řečeno, dochází ke změnám, konstituci nových aktérů na organizační/normativní rovině a tedy i k možnosti „pozitivního rozšíření diskursu“.

V předešlých pasážích jsem se pokusil relativizovat mechanický předpoklad determinující esence zakotvené v sociální struktuře, jež předurčuje výstupy v organizační rovině konfliktní linie. Je však třeba dodat, že obdobně není mým cílem pojmut identitu jako reziduální kategorii, jako pouhý odraz „objektivních“ vnějších struktur či politických příležitostí aktérů, což může implikovat strukturalistický pohled na sociální procesy. Jinými slovy: strukturální příležitosti pro rozšíření diskursu (tzn. dosažení kritických zlomů) se nepřekládají do jednání aktérů automaticky. Charles Kurzman (1996) například předpokládá, že proměnnou a faktorem, který hraje mobilizační roli, není jen sama o sobě objektivní vnější struktura příležitostí, ale její *vnímání* protestujícími.²⁰ Kausalita sociálních procesů tak sice zůstává stejná, oslaben je však její mechanický překlad. Struktury a procesy, jež nabízejí svou povahou aktérům diferencované příležitosti a jež vedou k jejich diferencovanému politickému jednání, by tak měly být spíše operacionalizované jako *vnímané* příležitosti, které tito aktéři přisuzují svému okolí. Podobně McAdam, Tarrow a Tilly (2001) nebo Tilly a Tarrow (2006) analyzují tento problém, a přestože „vycházejí ze strukturalistické tradice“ (McAdam, Tarrow a Tilly 2001: 22), nalézají tuto tradici jako statickou a mechanickou. Příležitosti v sociální struktuře nevedou k mobilizaci, dokud a) nejsou viditelné potenciálním vyzyvatelům (např. protestujícím) a b) nejsou přijímané či vnímané jako příležitosti.

Vznik konfliktu, vztah antagonismu, který v případě štěpení mezi širšími společenskými celky znamená také konstituci interaktivní kolektivní identity „my“ a „oni“, je tak výsledkem vnímání společenského prostředí daného sociálního pole aktérem. Marc W. Steinberg dále v tomto smyslu poukazuje na skutečnost, jak toto vnímání diskursu prostoru, v němž probíhají boje o uznání, ovlivňuje repertoár jednání zainteresovaných aktérů skrze jejich „dialogickou“ interakci (Steinberg 1995, 1998). Při ní díky odlišným akcentům, avšak společnému sociálnímu a politickému poli, dochází k navzájem se formujícím interaktivním změnám politického jednání.

V naší práci je takováto rekonstrukce meso-strukturální roviny konfliktní linie důležitá zejména kvůli svému poukazu na utváření těchto kolektivních zájmů v politickém procesu. V poslední (politicko-organizační) rovině cleavages na tyto předpoklady navážu. Pokusím se nastínit, že právě struktura vztahů ve společnosti sítí, vzájemné prolínání sociálních polí jako působišť aktérů a anti-esenciální povaha diskursu, jenž může vytvářet nové a nové významy, jsou faktory, které zvýhodňují takové organizační a mobilizační formace, jež dokážou být jistým *nódem* v této spletité struktuře a spojovat rozdílně „situované“ skupiny participující v politickém procesu. Tento předpoklad pak na organizační rovině konfliktní linie vede k potenciálnímu rozšíření množiny relevantních aktérů.

4.3 Politicko-organizační prvek konfliktní linie

Posledním prvkem a tedy i oblastí možné proměny konfliktní linie je její manifestace a vyjádření v organizační rovině. Organizace jako církve, politické strany, odbory jsou institucionálním vyjádřením sociálního rozštěpení a reprezentují tak přímo daný segment společnosti na politické rovině. „Dochází také k výběru arény pro konfrontaci mobilizovaných zdrojů prostřednictvím nástrojů reprezentativní demokracie (mobilizace voličů a soupeření ve volbách) či prostředků přímé akce (stávky, nátlak skrze demonstrace, revolty, revoluce atd.)“ (Bartolini 2000: 13, převzato z Hloušek a Kopeček 2004: 37). Důraz je v této rovině přesto kladen

především na roli *formálních* organizací v politickém procesu (Gallagher, Laver a Mair 2001: 236). V následujících pasážích budu poukazovat právě na zvětšující se roli tzv. nových (často extra-institucionálních a neformálních) mobilizačních agentur, jimiž mohou být např. sociální hnutí či vzájemně propojené sítě aktivistů (Norris 2002).

Několikrát byla v této práci zmíněná tzv. nová sociální hnutí (NSM). Nikoliv náhodou – právě ona mají dle Dianiho (2000) schopnost agregovat rozdílně situované jedince a jsou tak jistým nódem v struktuře navzájem překrývajících se sociálních vazeb. Pokusím se nyní ukázat tuto argumentaci podrobněji, jelikož na organizační rovině navazuje na předchozí argumenty, které chápaly identitu jako mnohonásobný vztahový jev vznikající interakcemi v sociální struktuře. „Novými“ prvky těchto sociálních hnutí měl být např. důraz na vlastní autonomii v rámci společnosti; seberealizaci; spíše defenzivní než ofenzivní požadavky vůči (politickému) systému; politizaci každodenního; neukotvení na základě třídní struktury společnosti; nekonvenční repertoár jednání, orientace na přímou akci atd. (pro další přehled diferencí mezi tradičními a novými sociálními hnutími viz Diani 1992, Laraña et al. 1994). Např. Calhoun (1995) však poukazuje na skutečnost, že znaky charakterizující NSM je možné identifikovat i v iniciačních stádiích tradičních sociálních hnutí v raném 19. století. Podobně Tarrow (1998) konstatuje, že v tzv. „kypící“ fázi využívala i klasická sociální hnutí prvky repertoáru, jimiž jsou dnes označovány NSM. Zpochybňována byla také orientace na symbolické statky či neukotvenost v rámci třídní struktury (Calhoun 1995, Martin 1998). Společným prvkem této kritiky je potom skutečnost, že tato „nová sociální hnutí“ mohou být spíše jedním ze stádií sociálních hnutí obecně a že jejich profilace není dosud ukončena a záleží na mnoha vnitřních (vybudování sítě organizací v rámci hnutí, způsob vedení a rozhodování v rámci hnutí, udržení a budování kolektivní identity atd.) a vnějších faktorech (národní kontext, povaha diskursu, struktura politických příležitostí atd.).

Diani nabízí v tomto smyslu jinou perspektivu. Tvrdí, že „novost“ těchto sociálních hnutí je „v jejich kapacitě rozvinout systémy vztahů, které protínají sociální a politické konfliktní linie“ (Diani 2000: 3). Diani se snaží poukázat na skutečnost, že individuální politická participace zahrnující rozdílné, multičetné závazky k politickým stranám, církvím, politickým asociacím, odborům, komunitám vede ke kombinování protikladných pólů již etablovaných konfliktních linií, čímž generuje nové clustery sociální vztahů (Diani 2000: 9). Sociální hnutí jsou pak optimálním vyjádřením těchto způsobů politické participace díky možnosti akumulovat odlišné segmenty populace z odlišných pólů tradičních cleavages. Pro tuto práci je pak důležitá zejména Dianiho argumentace pomocí Simmelovy koncepce vztahové dimenze sociálního světa a překrývajících se (*intersekčních*) a soustředných (*koncentrických*) vazeb.

Jak již bylo řečeno, soustředné vazby jsou typické pro tradiční společnosti, příslušnost k jedné ze sociálních skupin předurčuje zároveň členství v dalších, a vytváří tak celkové zaměření jedince. Metaforou z moderní společnosti by tak mohlo být pilířování (*pillarization*, *verzuiling*) některých společností zemí Beneluxu. Rozdíl mezi těmito soustřednými vazbami (kruhy), v nichž se jedinec pohybuje, neleží mezi distinkcí jedné příslušnosti u koncentrických vazeb a mnohonásobné příslušnosti v současnosti, kterou by charakterizovaly intersekční vazby. Ve skutečnosti tato mnohonásobná příslušnost byla přítomna i v tradičních společnostech, rozdílem však je povaha těchto relací. Zatímco u soustředných vazeb příslušnost k jedné dominantní skupině určovala profilaci jedince v ostatních, u intersekčních vazeb tomu tak není. Spolu s větší personalizací a individualizací společnosti začaly dle Simmela převažovat

vazby, které různým způsobem spojují odlišné individuality (Simmel 1964: 140) se skupinami s odlišným a nikoliv nezbytně dominantním statutem. To může následně vytvářet konflikty mezi identitami aktéra. Aktéři, jako jsou pro Dianiho nová sociální hnutí, kteří dokážou akumulovat a spojovat jedince z různých pólů konfliktních linií, tak svou strukturou lépe reflektují současnou povahu sociálních vazeb ve společnosti. Není zde naším cílem ukázat, že těmito organizacemi nebo uskupeními musí být nutně pouze sociální hnutí. Ale že díky mnoha procesům (z nichž lze zde uvést zmíněnou individualizaci, sekularizaci či globalizaci a s ní související oslabení hranic národního státu a především legitimacy tradičních institucí reprezentace) dochází k multiplikaci a odlišným důrazům ve výběru aktérů na rovině organizační. Diversifikace v identitární rovině tak vedla i k diversifikaci ve výběru aktéra na organizační rovině. Takto v kontrastu s konceptem politických stran, jež dříve automaticky manifestovaly na politické rovině zájem a konflikt určitého strukturálního segmentu populace.

Tyto předpoklady nás dále zavádějí stále výrazněji k problému tzv. přeskupení/restrukturalizaci (*re-alignment*) elektorátu nebo oslabení/rozvolňování jeho vazeb k politickým stranám (*de-alignment*) a k hypotézám např. Ronalda Ingleharta a Russella J. Daltona.²¹ První teze o přeskupení elektorátu na základě změny sociální struktury předpokládá, že s postupným slábnutím tradičních cleavages se začnou vytvářet nové rozpory a konfliktní linie, dle kterých se rozdělí i segmenty voličů. Jestliže tedy polarizaci politické sféry vévodila konfliktní linie levice – pravice, dle teze o přeskupení by dominantním štěpením, na jehož základě se formuje databanka voličů jednotlivých politických stran, měl být rozpor mezi materiálními a postmateriálními hodnotami ve společnosti. Jedním z předních aktérů tohoto přeskupení mají být pochopitelně „strany zelených“²² v Evropě jako institucionální vyjádření nových sociálních hnutí z konce 60. let. Jak ale konstatují Gallagher, Laver a Mair (2001: 257), jestliže „toto přeskupení znamená nahrazení fundamentálního tradičního rozporu mezi levicí a pravíci alternativním štěpením, pak identifikace tohoto přeskupení je více než neuspokojivá“. Spíše, jak dodávají ve stejném příspěvku, se jedná o přeskupení v rámci levicového spektra (nová levice vs. stará levice), které ale nemá zatím potenciál narušit dominantní princip formování elektorátu.

Odpojení se (*de-alignment*) jako druhá hypotéza je spojená s tezí o „kognitivní mobilizaci“ Russella J. Daltona. Kognitivní mobilizace má za následek, že občané již dosahují úrovně politických dovedností a zdrojů nezbytných pro soběstačnost v politice. Namísto závislosti na elitách a referenčních skupinách (tzv. externí mobilizaci) jsou nyní občané lépe schopni pojmut složitosti politického procesu a dělat svá vlastní rozhodnutí (Dalton 1998: 18). Předpokládá se tak, že pro nové problémy a zájmy v postindustriálních společnostech se politické strany stávají stále méně vhodným intermediárním aktérem pro reprezentaci. Občané budou svou pozornost stále více obracet k zájmovým skupinám či sociálním hnutím.

Ačkoliv tedy oba přístupy konstatují pokles relevance socio-strukturálních faktorů jako predispozic pro politické jednání, navzájem se do jisté míry liší. Teze hovořící o re-strukturizaci konfliktních linií (*re-alignment*) očekává vzestup jiných alternativních (postmateriálních) štěpení na úkor stávajících.²³ Zatímco teze o poklesu zájmu v občanské angažovanosti konvenčními způsoby politické participace (*de-alignment*) předpokládá, že elektorát se stává stále méně strukturovaným. Z předchozího výkladu je zjevné, že pro argumentaci v této práci je bližší Daltonův pohled skrze kognitivní mobilizaci elektorátu. Nejen z důvodu, jak bude dále přiblíženo v následující závěrečné kapitole, že hypotéza hovořící o nové hodnotové konfliktní

linii může činit metodologické problémy jako nekoherentní proměnná v rámci množiny stratifikačních faktorů (viz kapitola 4.1), ale i pro jeho návaznost se zde navrhaným alternativním pohledem na konstituci Rokkanových konfliktních linií.

V předchozích třech kapitolách jsem se pokusil blíže představit strukturálně zaměřený výklad konfliktních linií na pozadí k němu se vztahujících předpokladů a teorií. Tyto pasáže nyní poskytnou podklad k závěrečné části práce, ve které se pokusím a) o shrnutí předchozí argumentace, b) o predikci její výpovědní hodnoty pro současné sociální procesy a c) o nastínění otázek plynoucích z této práce.

5. Závěr

Jestliže spojíme předpoklady minulých částí textu s konstatováním Gallaghery, Lavera a Maira (2001) o změnách v konfliktních liniích/cleavages, můžeme poukázat a) na změny v sociální struktuře – v našem případě na možné rozmělnění, rozmazání hranic mezi jednotlivými sociálními třídami, na změny způsobené sekularizací, individualizací nebo např. na změny v náboženské příslušnosti atd., b) na změny v kolektivní identitě a jednání aktérů – v našem případě oslabení vědomí kolektivní identity a příslušnosti jedince k své tradiční referenční skupině a c) na změny v organizační, stejně jako ideologické rovině jednání politických stran (programatorice), čímž mohou opět být oslabeny konkrétní, specifické vazby k tradičním segmentům voličů, voličské základně. Nabízí se tak základní otázka, totiž: jaká je relevance koncepce konfliktních linií dnes? A jestliže se mohla změnit podoba některých současných socio-politických procesů a struktur, jakým způsobem reformulovat tradiční koncepci konfliktních linií tak, aby vhodně reflektovala tyto změny? Je zřejmé, že jeden pouhý příspěvek nemůže mít ambice dostatečně rozplést gordický uzel otázek, jež se s tímto problémem vážou. Mým cílem bylo právě pokusit se představit a hypoteticky navrhnout takovou rekonstrukci konfliktních linií, kterou by bylo možno v korespondenci s uvedenými předpoklady týkajícími se možných změn v politické participaci v současnosti lépe uplatnit.

Tato reformulace se spíše než o aktéra zajímá o jeho vazby v rámci diskursivního pole, o konstituci kolektivního zájmu a kolektivní identity, jež formuje politickou akci. Tuto kolektivní identitu pojímá jako vztahovou, tedy jako otázku podoby sociálních sítí a kanálů, skrze něž dochází k interakcím ve společnosti. Sociální vazby nemají unitární charakter a jednání jedince není determinováno jedním typem sociální vazby vnějšmu světu (blíže např. Tilly 2002), nýbrž se vyznačují svou multiplicitou. Ba co více: zatímco v minulosti měly tyto vazby podobu soustředných kruhů, nyní se dle některých autorů zdá, že s postupující individualizací a dalšími společenskými procesy začínají dominovat spíše vazby v podobě propojených sítí, ve kterých obtížně hledáme primární predispoziční vztah. S tímto se navíc začíná stále častěji v rámci aplikace konfliktních linií zmiňovat problém tzv. křížení konfliktních linií (např. Tóka 2003, Goodin 1975), který znesnadňuje identifikaci voličů s daným aktérem na politické rovině. Jednotlivé konfliktní linie, např. vlastníci/pracující, církev/stát, se ve svém vyjádření na organizační rovině v tomto případě navzájem oslabují (resp. v tomto obě nezahrnují stále stejné části populace), místo toho, aby se vzájemně posilovaly a docházelo k vytváření více segmentovaných skupin. Cílem této rekonstrukce konceptu konfliktních linií bylo také na organizační rovině zahrnout i jiné než formální institucionalizované politické aktéry. Ti se

zároveň díky jevům, jako může být Daltonem uvedená kognitivní mobilizace, začali stávat stále méně vhodnou intermediární organizací pro reprezentaci zájmů.

V čem je tedy vztahové pojetí konfliktních linií přínosné? *Za prvé*, poskytuje vhodnější pohled na mechanismy, které vedou ke konstituci cleavages v systémech, jež již disponují rozsáhlejšími demokratickými zárukami, a jež tedy poskytují v rámci Rokkanovy klasifikace *čtyř prahů demokratizace* záruky legitimace, inkorporace a reprezentace v rovině politické participace.²⁴ Předpokládám, že proces rozšiřování a emancipace (nejen volebních) práv jedinců či kolektivů se neomezil jen na formální možnost vstupu do exekutivní arény. Naopak, i díky zobecnění Inglehartovy hypotézy vzácnosti, budou vznášeny a kladeny další požadavky, které mohou měnit podobu konfliktních linií ve společnosti. V tomto okamžiku je třeba analyzovat a identifikovat mechanismy, pomocí nichž dochází k tomuto „rozšíření diskursu“, a také doplnit náhled na události a jejich vývoj, které mohou vést (a také neméně podstatně... které nevedly) k signifikantním změnám konfliktních linií. Je samozřejmě nutné při zkoumání daného prostředí a jeho specifik použít synchronní a diachronní způsob analýzy²⁵ (Rokkan 1999: 244) tak, abychom se vyhnuli nebezpečí, jež by s sebou kvapné identifikování takových mechanismů mohlo přinášet.

Druhým kladem v tomto smyslu je využitelnost této koncepce v rámci vzájemné (či komplexní) závislosti jednotlivých složek systému, a to i v mezinárodním či transnacionálním prostředí. Analýza mechanismů a procesů, jako může být na transnacionální úrovni např. demokratizace či bumerangový efekt (Keck a Sikkink 1998), nám pomáhá překlenout teritoriální bariéru analýzy z etapy symbolizované především národními státy. Toto pojetí tak dokáže absorbovat i lépe jevy, které mohou vést ke konstituci konfliktní linie v širším než národním měřítku.

Třetím pozitivem může být schopnost této definice reflektovat nové politické aktéry. Ti mohou spojením tradičně odlišných segmentů populace vytvářet nové kombinace zájmů, které mohou být případně základem nového štěpení. Na tuto skutečnost, jak již bylo výše uvedeno, poukazuje např. Mario Diani (2000). Výhodou, ale i nevýhodou v tomto okamžiku však může být jisté rozvolnění obsahu konceptu konfliktní linie. Tento bod si zde zasluhuje přiblížení a vyjasnění. Nejde primárně o přenesení významu z politických stran na jiné aktéry v politice, byť jejich relevance dle různých indikátorů stoupá. Spíše se jedná o chápání celého politického procesu jako dále se diversifikujícího systému, který zahrnuje stále více relevantních prvků a aktérů. Politické strany tak v současnosti mohou ztrácet v souvislosti s charakteristikou prostředí, v němž se pohybují, svou dříve evidentní dominantní pozici mezi intermediárními organizacemi. Také s dalšími požadavky na rozšíření prvků přímé demokracie a s kontinuální možností korekce politického procesu se participace pouze pomocí „volebních uren“ může stávat pro mnoho voličů nedostatečnou. Dochází tak i k rozvoji tzv. nekonvenčních, především protestních způsobů politické participace (Norris 2002: 198). Jinými slovy, například uvedený Rokkanův a Lipsetův výrok, že pravděpodobnost spojení míst odporu do „hnutí, jež je natolik rozsáhlé, aby se na jeho základě zformovaly nové politické strany, je obecně nízká“ (Lipset a Rokkan 1967: 54–55), je spíše lineárně konstruovanou tezí a před-definovaným omezením. Prvotní konstituce sociálního hnutí a následné zformování politické strany jako vyššího vývojového stadia po dosažení určité hranice nemusí být platným při dosažení vyšších stupňů demokratického rozvoje (*kritických bodů*) jednotlivých především post-industriálních zemí. Pro analýzu možné konfliktní linie tedy může být stále potřebnější zahrnout více aktérů

do organizačního výstupu. A ten konstruovat z více složek než jen ze striktně elektorálního a korporativního kanálu (viz Rokkan 1970: 563–564), a emancipovat tak roli nových aktérů v rámci politické participace a schopnosti mobilizace.

Na úplný závěr tedy lze obecně konstatovat, že vztahová rekonstrukce konfliktní linie může poskytovat v některých svých momentech příhodnější koncepci struktury vazeb ve společnosti. Ta, jak bylo naznačeno, může mít stále více charakter navzájem propojené *sítě* s měnícím se počtem vazeb než soustředných a uzavřených *sloupů*. Není zde mou snahou relativizovat pojetí „konfliktní linie primárně jako formy uzavření sociálních vztahů“ (Bartolini 2000: 18, převzato ze Stubager 2003: 7), ale poukázat na prostředí, v němž se tyto vztahy odehrávají a jakým způsobem se odehrávají. Cílem pak bylo nabídnout vztahovou a interakční rekonstrukci vytváření kolektivních zájmů a identit, které se v prostředí navzájem překrývajících sociálních polí a vztahů mohou v některých případech verbalizovat na organizační rovině politického procesu. V takovéto koncepci potom dochází k „uzavření vztahů“ v podobě jednotlivých nódů či vazeb, avšak nezakládá se na předpokladu příslušnosti k určitému socio-strukturálnímu segmentu, jenž automaticky generuje hierarchicky uspořádanou strukturu identit dané skupiny (straty nebo třídy) a determinuje podobu výstupů na organizační rovině.

Poznámky

1. To nakonec nepředpokládá ani Tilly a poukazuje např. na vztahový charakter definice centra a periferie: „(...) centrum kontroluje jádro transakcí mezi držiteli zdrojů v daném regionu“ (Rokkan a Urwin 1982: 5, převzato z Tilly 2002: 46).
2. Termín *cleavage* je překládán rozdílně jako „rozpor“ (Klíma 1998), „štěpení“ (Řichová 2000), „rozštěpení“ (Novák 1997) či „konfliktní linie“ (Fiala a Strmiska 1998 či Hloušek a Kopeček 2004). V této práci se budu držet posledně jmenovaného terminologického označení a/nebo budu používat jeho anglický ekvivalent.
3. Tento výklad také částečně může podporovat Florova analogie dynamiky Rokkanovy práce s Marxem (Flora 1999: 35).
4. Byť jsem si vědom jejich diferencovaných definic u jednotlivých autorů – pro přehled operacionalizací především socio-strukturální dimenze viz Stubager 2003.
5. Překladu *intersecting* jako „překrývající se“, nikoliv např. „křížící se“ je použito z důvodu možných nežádoucích záměn s termínem *cross-cutting* (*cleavages*) – tedy „křížení (konfliktních linií)“. Je zde tak zachován překlad uvedený např. v Harrington 2006: 125.
6. Viz citace v úvodu.
7. Výklad sleduje strukturu v Inglehart 1990: 56.
8. Někdy také tzv. *hypotéza nedostatku*.
9. Příkladem nových sociálních hnutí může být environmentální, mírové či ženské hnutí (Melucci 1996, Laraña et al. 1994, pro diskusi srovnej s Tucker 1991, Calhoun 1995, Pichardo 1997, Rucht 1990).
10. V souvislosti s hodnotovou konfliktní linií je také analyzována sociální báze podpory některých těchto (krajně) pravicových stran (jako např. Vlaams Blok, Front National (ať již francouzská či belgická), Alleanza Nazionale, Die Republikaner, Deutsche Volkunion, FPÖ ad.). Lipset (v *Political Man*) a Bell (v *The New American Right*) ji dříve spojovali se strachem z poklesu mobility a ze ztráty sociálního statutu spojeného především „s psychologicky neukotvenými jedinci, personálně neúspěšnými, sociálně izolovanými, ekonomicky nezajištěnými, s malým vzděláním, nesofistikovanými, autoritativními...“ (Lipset 1960: 175, převzato z Norris 2005: 4). Zatímco ti byli ale

situování v rámci tradiční sociální stratifikace společnosti, nyní je poukazováno na sociální vazby, jež překrývají třídní strukturu a navazují na některé aspekty spojené s charakterizací části tzv. nové pravice (Norris 2005). Nástup těchto ultrapravicových stran a nárůst mobilizace je ale také spojován s odpojením se voličské databanky od tradičních politických stran, což může být příležitost právě pro tyto nové strany extrémní pravice. V tomto smyslu např. Giugni, Koopmans, Passy a Statham (2006) dále konstatují, že existence těchto extrémně pravicových radikálních skupin je výsledkem jejich etablování a diskursivních šancí v dané struktuře politických příležitostí. Příležitosti charakterizují viditelnost a povahu témat spojených s extrémní pravíci, jako je imigrační či přistěhovalecká politika, důraz na národní identitu, stejně jako případné etnické problémy na daném území. Diskursivní šance je tedy schopnost artikulovat a absorbovat tato témata politickými subjekty, spíše než reakce na fundamentální změny v kultuře a hodnotách západní společnosti.

11. Díky omezenému prostoru tohoto příspěvku však tyto otázky jen krátce nastíním a podrobněji se k některým z nich vrátím v kapitole 4.2.
12. V tomto případě jde o analýzu protestujících na Evropském sociálním fóru a dalších lokálních fórech v Itálii. Jiné akcenty, ale opět v kontextu poukazu na oslabení sdílené kolektivní identifikace najdeme dále např. u Paula Lichtermana. Ten ukazuje, že spíše než skupinová příslušnost je pro aktivisty nových sociálních hnutí typická spíše personální svázanost (Lichterman 1996: 34), kterou vyjadřuje specifický kulturní kapitál, zdůrazňující individualitu, jedinečnost a osobní občanské zapojení či participaci.
13. Příkladem, který Rokkan používá, je samozřejmě pilřování belgického či holandského politického systému.
14. Je nemožné reprodukovat a alespoň ve zkratce popsat celý Bourdieuv pojmový a teoretický aparát, proto se budu poněkud necitlivě soustřeďovat jen na termíny, které jsou v přímém vztahu s touto kapitolou.
15. Kapitál představuje moc a vliv v daném poli sociálního prostoru, držení zdrojů potřebných k dosažení zisku. Základní odlišnosti jsou tvořeny prostorem, který tvoří především hodnoty kapitálu ekonomického, kulturního a sociálního (Bourdieu 1994: 114–115).
16. Sociální pole může být popsáno jako multidimenzionální prostor takových pozic, kde každá může být definována termíny multidimenzionálního systému souřadnic, jejichž hodnoty odpovídají hodnotám rozdílných proměnných (Dopita 2005: 45). Těmito proměnnými pak jsou 1) celková hodnota kapitálu aktéra, 2) jeho složení, 3) změna těchto dvou vlastností v čase (prokázána jejich minulou a budoucí trajektorií v sociálním prostoru) (Bourdieu 1994: 114). Na základě těchto pozic lze ustavit tzv. *teoretickou* třídu (Bourdieu 1998: 17) – v tomto smyslu nikoliv „třídu v Marxově slova smyslu, totiž skupinu zmobilizovanou za společnými cíli“ (Bourdieu 1998: 18), ale pouze nominální třídu „na papíře“. Ta není definována jakoukoliv jednou sdílenou vlastností (etnicita, víra, věk, zaměstnání), ale strukturou vztahů mezi všemi relevantními proměnnými (Bourdieu 1994: 106, Dopita 2005: 46).
17. Ta může být charakterizována např. jako „interaktivní a sdílená definice produkovaná několika jedinci (nebo skupinami), která je spojená s orientací jejich jednání a okolním polem příležitostí a omezení“. Tato interaktivní a sdílená definice „musí být chápána jako proces, jelikož je konstruována a sjednávána skrze opakující se aktivaci vztahů, jež spojují jednotlivce (nebo skupiny)...“ Tento proces pak zahrnuje „kognitivní vymezení ohledně cílů, způsobů a místa jednání“. Kognitivní rozměr však neznamená nezbytně „unifikované a koherentní poznávací rámce, ale konstrukci skrze interakce a porovnávání odlišných a často kontradiktorních vymezení“. Kolektivní identita tak jako proces „odkazuje k síti živých, kteří na sebe vzájemně působí, komunikují, ovlivňují se, vyjednávají a dělají rozhodnutí“ (Melucci 1995: 44–45). Kolektivní identita také neimplikuje *pouze* racionální kalkul pro vyhodnocení volby, jako představuje např. zájem. A na rozdíl od ideologie, kolektivní identita s sebou nese pozitivní postoje k ostatním členům skupiny (Polletta a Jasper 2001: 284).
18. Rokkan k tomuto bodu dodává, že meso-faktory hrají základní roli mezi proměnnými, u nichž může být očekáván účinek na individuální politickou participaci (Rokkan 1970: 24, převzato z Diani 2000: 5).

19. Tento odstavec sleduje volně strukturu textu v Laclau a Mouffe 1985: 152–159.
20. Kurzman (1996) argumentuje např. odlišnými výsledky revolučního hnutí v Íránu, jehož první protesty v 1975 nevedly k úspěchu, zatímco o tři roky později, ačkoliv charakter struktury politických příležitostí byl shodný, se protesty velmi rychle rozšířily a vedly v dalším roce k íránské revoluci.
21. Následující odstavec se drží ve výkladu textu v Gallagher, Laver a Mair 2001: 234–270.
22. Die Grünen, Bündnis90/Die Grünen, De Groenen a GroenLinks, Miljöpartiet de Gröna atd.
23. Vzestup postmateriálních hodnot na úkor strukturálních diferencí dokládají i např. Knutsen a Scarborough (1998: 513). Jejich závěry ale nejsou jednoznačné: z přehledu sice vyplývá, že hlasů odevzdaných na základě strukturální příslušnosti v absolutních číslech od 70. let ubývá, v případě *cleavage voting* však tento trend není signifikantní.
24. Čtyři prahy (*thresholds*) demokratizace jsou kritické kroky v rozvoji a vytváření moderní soutěživé masové politiky (Rokkan 1999: 244). Jedná se tedy o historicko-vývojový model, který se dotýká používání všeobecného a rovného volebního práva (Hloušek a Kopeček 2004: 27). První práh *legitimace* (oprávnění) je dosažen v okamžiku faktické akceptace politické opozice a se zavedením práva shromažďovacího, sdružovacího, práva svobody projevu atd. (Rokkan 1999: 249–250). Druhý práh *inkorporace* (začlenění) souvisí s rozšiřováním a zaváděním rovného volebního práva a politické participace (Rokkan 1999: 251). Třetí práh *reprezentace* byl dosažen v okamžiku, kdy zavedení volebního práva pro většinu mužské populace vytvořilo tlak na takové nastavení volebního systému, které by umožňovalo lepší možnost uspět ve volbách i novým politickým uskupením. Jednalo se tedy o důraz na zavedení poměrného volebního systému a odstranění „numerických nespravedlností pluralitních systémů“ (Rokkan 1999: 254) pro dosažení přítomnosti těchto nových stran v parlamentu. Čtvrtým prahem je práh *exekutivní moci*. Pro ten musí být dosaženo dvou podmínek: 1. parlament disponuje skutečnou kontrolou nad exekutivou, 2. politická strana má reálnou možnost stát se součástí parlamentní většiny (Hloušek a Kopeček 2004: 31).
25. Aplikováno na Rokkanův koncept, *synchronní* analýzou se míní „zmapování rozdílů mezi volebními alternativami v jednotlivých zemích v dané časové periodě“ (Rokkan 1999: 244), zatímco *diachronní* „sled ustanovení pravidel volební soutěže a tvorby stranických alternativ“ (Rokkan 1999: 244). Kritickými kroky v tomto (diachronním) procesu jsou tzv. čtyři prahy demokratizace (Rokkan 1999: 244–260, blíže viz poznámka pod čarou č. 24).

Literatura

- Alford, Robert R. a Friendland, Roger. 1974. „Nations, Parties and Participation: A Critique of Political Sociology.“ *Theory and Society* 1, č. 3, 307–328.
- Anderson, Robert a Heath, Anthony. 2003. „Social Identities and Political Cleavages: The Role of Political Context.“ *Journal of the Royal Statistical Society* 166, č. 3, 301–327.
- Bell, Daniel. 1999. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bennett, Lance W. 2005. „Social Movements Beyond Borders: Understanding Two Eras of Transnational Activism.“ In: *Transnational Protest and Global Activism*. Eds. Donatella della Porta a Sidney Tarrow. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 203–226.
- Bourdieu, Pierre. 1994. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Calhoun, Craig. 1995. „New Social Movements of the Early Nineteenth Century.“ In: *Repertoires and Cycles of Collective Action*. Ed. Mark Traugott. Durham: Duke University Press, 173–215.
- Calhoun, Craig. 1998. „Social Theory and the Politics of Identity.“ In: *Social Theory and the Politics of Identity*. Ed. Craig Calhoun. Malden: Blackwell Publishers, 9–36.

- Císař, Ondřej. 2000. „Dekonstrukce jako politické jednání.“ *Sociologický časopis* 36, č. 1, 97–109.
- Dalton, Russell J. 1984. „Cognitive Mobilization and Partisan DeAlignment in Advanced Industrial Countries.“ *Journal of Politics* 46, č. 1, 264–284.
- Dalton, Russell J. 1989. *Citizen Politics In Western Democracies*. Chatham: Chatham House Publishers, Inc.
- Dalton, Russell J. a Kuechler, Manfred. 1990. *Challenging The Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Deegan-Krause, Kevin. 2006. „New Dimensions of Political Cleavage.“ In: *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Eds. Russell J. Dalton a Hans-Dieter Klingemann. Oxford: Oxford University Press, 538–556.
- Diani, Mario. 1992. „Concept of Social Movements.“ *Sociological Review* 40, č. 1, 1–25.
- Diani, Mario. 2000. „Simmel to Rokkan and Beyond: Elements for a Network Theory of (New) Social Movements.“ *European Journal of Social Theory* 3, č. 4, 387–406.
- Diani, Mario a McAdam, Doug, eds. 2000. *Social Movements and Networks*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Dopita, Miroslav. 2005. „Sociální topografie Pierra Bourdieua v českém prostředí.“ *Politologická revue* 9, č. 2, 27–56.
- Emirbayer, Mustafa. 1997. „Manifesto for a Relational Sociology.“ *The American Journal of Sociology* 103, č. 2, 281–317.
- Emirbayer, Mustafa. 1994. „Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency.“ *The American Journal of Sociology* 99, č. 6, 1411–1454.
- Fiala, Petr a Strmiska, Maxmilián. 1998. *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- Flanagan, Scott C. a Inglehart, Ronald. 1987. „Value Change In Industrial Societies.“ *American Political Science Review* 81, č. 4, 1289–1319.
- Flora, Peter; Kuhnle, Stein a Urwin, Derek, eds. 1999. *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press.
- Gallagher, Michael; Laver, Michael a Mair, Peter. 2001. *Representative Government in Modern Europe. 3rd Edition*. New York: McGrade Hill.
- Giugni, Marco; Koopmans, Ruud; Passy, Florence a Statham, Paul. 2006. „Institutional and Discursive Opportunities for Extreme-Right Mobilization in Five Countries.“ *Mobilization* 10, č. 1, 145–162.
- Goodin, Robert E. 1975. „Cross-Cutting Cleavages and Social Conflict.“ *British Journal of Political Science* 5, č. 4, 516–519.
- Harrington, Austin. 2006. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál.
- Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. 2004. *Konfliktní demokracie: moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Chadwick, Andrew. 2006. *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Inglehart, Ronald. 1971. „The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies.“ *American Political Science Review* 65, č. 4, 991–1017.
- Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Advanced Industria Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change In 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Keck, Margaret a Sikkink, Kathryn. 1998. *Activist Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Kitschelt, Robert. 2004. „Diversification and Reconfiguration of Party Systems in Postindustrial Democracies.“ Presented at Europolity virtual conference (<http://www.fes.de/europolity/SummaryKitschelt.htm>).
- Klíma, Michal. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.
- Knutsen, Oddbjorn a Scarbrough, Elinor. 1998. „Cleavage Politics.“ In: *Impact of Values*. Eds. Jan W. van Deth a Elinor Scarbrough. Oxford: Oxford University Press, 492–523.

- Krause, Kevin D. 2004. „Slovakia.“ In: *Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Eds. Sten Berglund, Joakim Ekman a Frank Aarebrot. London: Edward Edgar, 255–288.
- Kurzman, Charles. 1996. „Structural Opportunity and Perceived Opportunity in Social Movement Theory: The Iranian Revolution of 1979.“ *American Sociological Review* 61, č. 1, 153–170.
- Laclau, Ernesto a Mouffe, Chantal. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laraña, Enrique; Johnston, Hank a Gusfield, Joseph R. 1994. „Identities, Grievances, and New Social Movements.“ In: *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Eds. Hank Johnston, Enrique Laraña a Joseph R. Gusfield. Philadelphia: Temple University Press.
- Lichterman, Paul. 1996. *The Search for Political Community*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipset, Seymour M. a Rokkan, Stein. 1967. „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction.“ In: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. Eds. Seymour M. Lipset a Stein Rokkan. New York: The Free Press, 1–64.
- Martin, Greg. 1998. „Generational Differences Amongst New Age Travellers.“ *Sociological Review* 46, č. 4, 735–756.
- McAdam, Doug; Tarrow, Sidney a Tilly, Charles. 2001. *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McDonald, Kevin. 2002. „From Solidarity to Fluidarity: Social Movements Beyond ‚Collective Identity‘ – The Case of Globalization Conflicts.“ *Social Movement Studies* 1, č. 2, 109–128.
- Melucci, Alberto. 1989. *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press.
- Melucci, Alberto. 1995. „The Process of Collective Identity.“ In: *Social Movements and Culture*. Eds. Hank Johnston a Bert Klandermans. London: UCL Press, 41–64.
- Melucci, Alberto. 1996. *Challenging Codes: Collective Action In the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2001. *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novák, Miroslav. 1997. *Systémy politických stran: úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Polletta, Francesca a Jasper, James M. 2001. „Collective Identity and Social Movements.“ *Annual Review of Sociology* 27, č. 1, 283–305.
- Rae, Douglas W. a Taylor, Michael. 1970. *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven and London: Yale University Press.
- Rokkan, Stein. 1970. „Towards A Generalized Concept of Verzuiling: A Preliminary Note.“ *Political Studies* 25, č. 4, 563–570.
- Rokkan, Stein. 1999. *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press, 93–383.
- Řichová, Blanka. 2000. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- Simmel, Georg. 1964. „The Web of Group Affiliations.“ In: *Conflict and the Web of Group Affiliations*. Ed. Georg Simmel. New York: Free Press, 125–195.
- Somers, Margaret R. a Gibson, Gloria D. 1998. „Reclaiming the Epistemological ‚Other‘: Narrative and the Social Constitution of Identity.“ In: *Social Theory and the Politics of Identity*. Ed. Craig Calhoun. Malden: Blackwell Publishers, 37–99.
- Steinberg, Marc W. 1995. „Repertoires of Discourse: The Case of the Spitalfields Silk Weavers and the Moral Economy of Conflict.“ In: *Cycles and Repertoires in Collective Action*. Ed. Mark Traugott. Durham, N.C.: Duke University Press, 57–88.
- Steinberg, Marc W. 1998. „Tilting the Frame: Considerations on Collective Action Framing from a Discursive Turn.“ *Theory and Society* 27, č. 6, 845–872.

- Steinberg, Marc W. 2002. „Toward a More Dialogic Analysis of Social Movement Culture.“ In: *Social Movements: Identity, Culture, and the State*. Eds. David S. Meyer, Nancy Whittier a Belinda Robnett. New York/Oxford: Oxford University Press, 208–225.
- Stubager, Rune. 2003. „Cleavages Reformulated: The Development of a Sociostructurally Anchored Definition.“ Paper presented at Edinburgh ECPR Joint Session (<http://www.ps.au.dk/stubager/Project1/Cleavages%20Reformulated%20ECPR%2003.pdf>).
- Stýskalíková, Věra. 2003. „Teorie Steina Rokkana a její použití v postsocialistických zemích jihovýchodní Evropy (case study Albánie).“ *Středoeropské politické studie* 5, č. 1 (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=14>).
- Tarrow, Sidney. 1998. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles. 1992. *Coercion, Capital And European States (AD 990–1992)*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Tilly, Charles. 2001. „Mechanisms in Political Processes.“ *Annual Review of Political Science* 4, č. 1, 21–41.
- Tilly, Charles. 2002. *Stories, Identities, and Political Change*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Tóka, Gábor. 2003. „The Impact of Cleavage Mobilization on Citizens' Political Involvement.“ Paper presented at Edinburgh ECPR Joint Session (<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/edinburgh/ws19/toka.pdf>).
- Tucker, Kenneth H. 1991. „How New Are the New Social Movements?“ *Theory, Culture and Society* 8, č. 2, 75–97.